

YENİ BELGELERİN IŞIĞINDA OSMANLI DEVLETİ VE GASPIRALI İSMAİL BEY

Yasemin YILMAZ*

ÖZET

Osmanlı Devleti, milliyetçilik akımını kendisi için bir tehdit olarak görmüş ve tebaasını Osmanlılık siyaseti ile bir arada tutmaya çalışmıştır. Millet-i Osmaniye siyaseti ciddi olarak II. Abdülhamit döneminde doğmuştur. Vatan, millet kavramları ile Türk tarihi ve kültürüne ilgi XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlamış olsa da Türk milliyetçiliği düşüncesi esasen II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkmıştır. Gaspıralı İsmail Bey ise hayatını Türklüğe adamıştır. Tercüman gazetesinde Rusya'daki Türklerin sesi olmuş, Osmanlı Devleti'nde de ilgiyle takip edilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin Osmanlılık siyaseti nedeniyle Gaspıralı İsmail Bey'le ilişkisi hep mesafeli olmuş, bir dönem gazetesinin Osmanlı Devleti sınırları içerisine girmesi dahi yasaklanmıştır. Gaspıralı İsmail Bey'in gayretleriyle bu yasak kaldırılmış, kendisine Mecidi nişanı verilmişse de Osmanlı Devleti ile ilişkileri kendisi açısından istediği seviyede ve destekleyici olmaktan çok uzak kalmıştır. Bu çalışmada; yapılan arşiv araştırması sonucunda ilk kez ortaya çıkarılan ve daha önce yayımlanmayan Gaspıralı İsmail Bey'in Tercüman'ın yasağının kaldırılması için izin istediği, gazetede çıkan Ermenilerle ilgili haberler yüzünden uyarıldığı ve 1907 yılında İskenderiye dönüşünde İstanbul'da yakından takip edildiği, neler yaptığı ve kimlerle görüştüğünün rapor edildiğine dair belgeler okuyucuya sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Gaspıralı, Tercüman, II.Abdülhamit.

THE OTTOMAN STATE AND ISMAIL GASPIRINSKI IN THE LIGHT OF NEW DOCUMENTS

ABSTRACT

The Ottoman State perceived the nationalist movement as a threat to itself and tried to keep its subjects together under the politics of Ottomanism. The politics of Millet-i Osmaniye (the Ottoman nation) had actually arisen in the reign of Sultan Abdülhamit II. Although the notions of homeland and nation, and the Turkish history and culture started to draw attention in the second half of the XIXth century, the idea of Turkish nationalism, in fact, emerged during the IIth Constitutional Period. Ismail Gaspirinski, devoted his whole life to Turkism. By means of Tercüman newspaper, he became the voice of Turks in Russia and was followed with interest in the Ottoman State as well. However, due to the policy of Ottomanism pursued by the Ottoman State, its relations with Ismail Gaspirinski were always distant. Distribution of his newspaper within the borders of the Ottoman State was even forbidden for a time. Though this ban was lifted thanks to the efforts of Ismail Gaspirinski and he was awarded with the Order of the Medjidie, his relations with the Ottoman State remained to be far from being at desired level and supportive for him. This study presents to the reader the documents which were previously unpublished and revealed for the first time through an archival research, introducing Ismail Gaspirinski's demand for the lift of the ban on Tercüman, the warning he received because of the news on Armenians issued in the newspaper, and the reports on his being closely shadowed in İstanbul following his return from Alexandria in 1907 including the things he did and the persons he met with.

Keywords: Ottoman State, Ismail Gaspirinski, Tercüman, Abdulhamid II.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 27.09.2020; Yayına Kabul Tarihi: 01.12.2020

* Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, KIRIKKALE; ORCID: 0000-0003-2016-0143, E-posta: ysmnylmz2015@gmail.com

Giriş

1789 Fransız İhtilali'nden sonra gelişen milliyetçilik akımı, Osmanlı Devleti gibi çok uluslu devletler için tehditler barındırıyordu. Osmanlı Devleti bu süreçte Tanzimat ve Islahat Fermanları, Kanunuesasi ile Meşrutiyet'e geçilmesi gibi tedbirler ve "Osmanlıcılık" siyaseti ile tebaasını bir arada tutmanın yollarını aramıştır (Öz 2013: 862). Yine de XIX. yüzyılın ikinci yarısı, vatan ve millet kavramlarının Türk tarihi ve kültürüne olan ilginin arttığı bir dönem olmuş, siyaseten milliyetçilik yapılmamış olsa da millî bir cereyan ortaya çıkmıştır. Devlet adamları ve aydınlar Türk tarihi, Türk dili, Türk kültürü üzerine eserler yazmışlardır. Süleyman Hüsnü Paşa *Tarih-i Âlem* adlı eserinin bir bölümünü İslamiyet öncesi Türk tarihine ayırmış (Öz 2013: 862), Mustafa Celalettin Paşa, Fransızca olarak yazdığı *Les Turcs Anciens et Modernes (Eski ve Yeni Türkler)* adlı kitabında Türklerin tarihinin zenginliğini ortaya koymuştur (Öz 2013: 862). Ahmet Vefik Paşa ise Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk* adlı eserini Çağatay Türkçesinden Osmanlı Türkçesine çevirmiştir (Ercilasun 2000: 15). Namık Kemal ve özellikle Ali Suavi Türk tarihi ve kültürü üzerine eserler yazmışlardır. Avrupa'da Türkolojinin gelişmesinin etkisi ile Türkistan'la ve İdil Ural'la olan edebî ve ilmî münasebetler de hızla gelişmeye başlamıştır (Ercilasun 2000: 15). Kazan, Kırım ve Azerbaycan'daki Türkler arasındaki milliyetçilik duygusu, Osmanlı Devleti'nde de Gaspıralı İsmail, Mirza Feth Ali Ahundzade, Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi isimlerle etkili olmuştur (Öz 2013: 862). Türk milliyetçiliği düşüncesi ancak II. Meşrutiyet döneminde açık bir şekilde ortaya çıkmış (Öz 2013: 862), Türkçülük fikrinin edebî alandan siyasi çizgiye yol alması Yusuf Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset* isimli tanınmış eseriyle netleşmiştir (Özcan, 2011).

Osmanlı Devleti ve Gaspıralı İsmail Bey

"Millet-i Osmaniye" oluşturma siyaseti ciddi olarak II. Abdülhamit döneminde doğmuştur (Akçura 2015: 16). Bu siyasetin hâkim olduğu dönemde "Milletin ne fikirde olduğu ve olacağı ileride görülür. Bana gelince, nazar ve itikad-ı siyasiyemin negizi temeli "Türkoğlu Türk' olduğumdur. İptida Türk olmadıkça ne aristokrat olurum ne demokrat." (Akpınar 2015a: 331) diyen Gaspıralı İsmail Bey'in ise Osmanlı Devleti'ne olan ilgisi, o daha lise yıllarındayken başlamıştır. 1867'deki Girit'te Rum ayaklanmasının başlaması, Osmanlı Devleti'ni çaresiz bırakmıştır. Moskova Askerî Lisesi ve Rus aileler arasında Türklerin ve Müslümanların sürekli aşağılandıklarına, Girit'teki Rum isyancıların ise desteklendiğine şahit olan Gaspıralı İsmail Bey ile okul arkadaşı Mustafa Mirza Davidoviç, okuldan kaçıp Rusya'dan ayrılmayı, İstanbul'a gidip Girit'te Rum asilere karşı Osmanlı Devleti'ne hizmet etmeyi kararlaştırmışlardır (Akpınar 2015a: 24). Ancak zorlu yolculukları istedikleri gibi sonuçlanmamış, yakalanarak Bahçesaray'a gönderilmişlerdir (Kırimer 2014: 38). Bu olay sonucunda İsmail Bey'in Moskova'daki tahsil hayatı sona ermiştir (Akpınar 2015a: 24). İsmail Bey, Osmanlı ordusuna subay olarak girmeyi bir ideal hâline getirmiştir. 1871'de tekrar Türkiye'ye gidip Türk zabiti olmayı istemesine rağmen yarım kalan tahsili ile zabıt olmasının mümkün olmadığına kanaat getirerek öğrenimini tamamlamak ve Fransızcasını ilerletmek amacıyla 1871'de Paris'e gitmiştir (Kırimer 2014: 40; Akpınar 2015a: 26). 1874 yılına kadar Paris'te kalan İsmail Bey, 1874 sonlarında Marsilya üzerinden İstanbul'a gelmiş, Ceride-i Askeriye'de mütercim olarak çalışan amcası Halil Efendi'nin yanında kalmıştır. İstanbul'da bulunduğu dönemde Osmanlı hizmetine girmek için uğraşmış, Türk zabiti olmak için müracaat etmiştir. Fakat devrin sadrazamı Mahmut Nedim Paşa, İsmail Bey'in müracaatını Rus Büyükelçisi İgnatief'e sormuş, o da Mahmut Nedim Paşa üzerinde nüfuzunu kullanarak bu atamayı engellemiştir. Sonuçta İsmail Bey, Harbiye Mektebinde Rusça öğretmenliğine atanacakken bu iş gerçekleşmemiş, o da 1875'te Kırım'a dönmüştür (Kırimer 2014: 42-43; Akpınar 2015a: 26-27).

İsmail Bey, İstanbul'da bulunduğu sürece Osmanlı Devleti'nin hem devlet işleri ve işleyişi hakkında fikir edinmiş hem de basını takip ederek devletin haricî ve dâhilî durumunu öğrenmiştir. Osmanlı devlet yapısını, toplumu ve yöneticileri yakından tanımıştır. O, bütün bu gözlem ve tespitlerine ileride Tercüman gazetesinde Türkiye'nin siyasi, edebî ve iktisadi hayatından söz ederken sık sık yer vermiştir (Kırimer 2014: 42-43; Akpınar 2015a: 28). İsmail Bey'in ilk gazeteciliği ve yazarlığı da İstanbul'da başlamıştır. İstanbul ve Osmanlı hakkında yazdığı mektuplar Moskova ve Petersburg'da çıkan Rus gazetelerinde basılmıştır (Kırimer 2014: 43; Akpınar 2015a: 27). İsmail Bey, 1883'te bütün içeriğinin Rusçasının da yayımlanması şartıyla gazete çıkarma yetkisi alabilmiştir. Tercüman'ı çıkarmaya başlamasıyla birlikte Gaspıralı İsmail Bey'in Osmanlı Devleti ile ilgisi tekrar görünür hâle gelmiştir (Kırimer 2014: 31).

İlk nüshası 22 Nisan 1883'te Bahçesaray'da basılan Tercüman, haftada bir gün yayımlanırken Ekim 1903'ten itibaren haftada iki gün çıkmaya başlamış, 1912'den sonra da günlük olmuştur (Kırımlı 2001: 11). Tercüman gazetesi, zamanla bütün Türk illerinde ve İstanbul'da aydınlar ve halk tarafından ilgiyle takip edilmiştir (Devlet 2011: 108). Bunda Osmanlı basınına nazaran daha sade bir dili olması ve hemen hemen her seviyede Osmanlı Devleti ile ilgili haberlere yer vermesi etkili olmuştur. Tercüman gazetesinin İstanbul'daki müşterilerinin bir dönem 15-16 bin civarında olduğu belirtilmektedir (Türkoğlu 2003: 61).

Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi, basını, sosyal-kültürel yapısı, siyasi ve iktisadi hayatı Gaspıralı İsmail Bey'in başlıca takip ettiği konulardır. Ayrıca gazetesi vasıtasıyla Rusya'da Türkler aleyhine yazılan bütün makale ve eserlere cevap vermiştir (Kırimer 2014: 30). Ancak, 1888 yılında yabancı gazetelerden aktarılan yanlış bir haber yüzünden Tercüman'ın Osmanlı ülkesine sokulması yasaklanmış, altı yıl sonra 1894'te tekrar girişine izin verilmiştir (Devlet 2011: 81).

İsmail Türkoğlu, Başbakanlık Devlet Arşivlerinde bulduğu belgeye dayanarak Gaspıralı İsmail Bey'in 1894'te İstanbul'a geldiğinde 30 Ekim 1894'te padişaha bir dilekçe sunduğunu, Rusya'da basılan 130 İslami kitap ile Baburname ve Nevai divanının el yazma nüshalarını hediye olarak takdim ettiğini ve kendisine 4. Dereceden Mecidiye nişanı (BOA, İ_TAL_00065...) verildiğini belirterek muhtemelen Tercüman hakkındaki yasak kararının bundan sonra kaldırıldığını söylemektedir (Türkoğlu 2003: 62-63). Yavuz Akpınar da Türkiye kütüphanelerinde Tercüman'ın daha çok 1894-1897 tarihli nüshalarının bulunması sebebiyle bu fikri desteklemektedir (Akpınar vd. 2015: 46-47). Tarafımızca ulaşılan belgelerde de bu tahminlerin doğru olduğu, Gaspıralı İsmail Bey'in gazetesinin Osmanlı Devleti'ne girişine müsaade aldığı belirtilmektedir:

...Mezkûr gazete Müdür ve Sermuharriri İsmail Gaspırenski Bey geçende Dersâdet'e gelerek taltîfât-ı seniyyeye mazhar buyurulmuş ve gazetesinin memâlik-i hazret-i Padişâhiye duhûlüne müsâade istihsâl etmiş iken...
(BOA, DH_MKT_00319...)

ve bu gazetenin baş redaktörü İsmail Gaspıralı Bey, buraya yaptığı son ziyaretinde bizim en büyük öğretmenimizin görüşlerine büyük bir saygıyla karşı çıkarak gazetesinin Türkiye'de de yayımlanabilmesi için izin istemiştir¹ (BOA, HR_SYS_02770...).

Seyahatlerini, Tercüman'da yazmayı âdet edinen İsmail Bey, 1894'teki bu seyahatinin sebebini eski eserleri ve kütüphaneleri görmek, Rusya ile ticareti

¹ (Belge Fransızcadır, çevirisi verilmiştir).

kolaylaştırmak olarak açıklamıştır. Yazısında Dolmabahçe ve Topkapı saraylarını, katıldığı cuma selamlığı törenini anlatmış, II. Abdülhamit'ten övgüyle bahsetmiştir. Ancak verdiği dilekçeden, hediye ettiği kitaplardan hiç söz etmemiştir (Akpınar vd. 2015: 46-47). Gaspıralı İsmail Bey, Tercüman gazetesinde Avrupa basınında yer alan haberleri de okuyucuya aktarmıştır. Bu haberlerden Ermenilerle ilgili olanlar, Osmanlı Devleti'nce takip edilmiş, Gaspıralı İsmail Bey'in uyarılmasına dahi sebep olmuştur:²

*Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye
Mektûbî Kalemi Numro 91
Dâhiliye Nezâret-i Celilesine
Devletlû Efendim Hazretleri
Bağçasaray'da Tercümân namıyla neşr olunan gazetenin Fi 26
Cemaziyelevvel sene 312 tarihli ve kırk numrolu nüshasında Ermenilere
dâir bazı sözler görüldüğünden icrâ-yı icâbı zımnında mezkûr nüsha
melfûfen savb-ı âlî-i asafânelerine tesyâr kılınmış olmağla ol bâbda emr ü
fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Fi Gurre Cemaziyelahir sene 312 ve
17 Teşrin-i Sâni sene 310*

*Maârif Nâzırı
İmza*

(BOA, DH_MKT_00319...)

*Bağçasaray'da çıkan "Tercüman" gazetesinin 26 Cemaziyelevvel sene 312
tarihli nüshasının gönderildiğine dâir Maârif Nezâret-i Celilesinden meb'ûs
17 Teşrin-i Sani sene 310 tarihli ve doksan bir numrolu tezkere havâle
buyurulmağla mütâlâa güzâr-ı acizânem oldu. Mezkûr gazete Müdür ve
Sermuharriri İsmail Gaspırenski Bey geçende Dersââdet'e gelerek taltifât-ı
seniyyeye mazhar buyurulmuş ve gazetesinin memâlik-i hazret-i
Padişâhiye duhûlüne müsâade istihsâl etmiş iken bazı Avrupa
gazetelerinin Ermenileri hakkındaki erâcifi gazetesine nakl ve derc
eylemek gibi bir meslek-i gayr-ı marzîde bulunduğu anlaşılmasına mebnî
Müdür-i mumaiyleh Petersburg Sefâret-i Seniyyesi vesâtetiyle ihtârât-ı
münâsibe icra etdirilmesi lüzûmunun Hâriciye Nezâret-i Celilesine iş'ârı
va-beste-i? re'y-i âlî-i cenâb-ı nezâret-penâhileri bulunmağla ve mebhûs-
ün-anh tezkere leffen takdîm ve iâde kılınmağla emr ü ferman hazret-i
men lehü'l emrindir.
Fi 7 Cemaziyelahir sene 312 Fi 23 Teşrin-i Sâni sene 310*

*Şûrâ-yı Devlet
Azâsından
Matbûât-ı Ecnebiye
Müdiri
İmza*

(BOA, DH_MKT_00319...)

² "Ermeni meselesi gündeme geldiğinde sıkı sansür yüzünden olup bitenleri yazamayan İstanbul matbuatının boşluğunu Tercüman gazetesi doldurmuştur" (Akpınar 2015a: 33). "Tercüman gazetesi 1883'ten itibaren dikkatle izlenirse Ermeni meselesinin Türkiye'de ve özellikle Rusya'da nasıl bir şekilde geliştiği, Rus hükümeti, gazeteleri ve kamuoyunun bu mesele karşısında takındıkları tavır sağlıklı bir şekilde öğrenilebilir" (Akpınar 2015a: 41). Tercüman gazetesinde Ermeni meselesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Muradov 2015.

Said Paşa'dan St. Petersburg'da Hüsnü Paşa'ya 27 Ekim 1894
Bahçesaray'da yayımlanan 26 Cemaziyelevvel tarihli Tercüman
gazetesinde Avrupa'da Ermeniler hakkında bazı olumsuz/yalan/uydurma
haberler yayımlandığı.

[Yazı İşleri] Müdürü³

(BOA, HR_SYS_02770...)

...ve bu gazetenin baş redaktörü İsmail Gaspıralı Bey, buraya yaptığı son
ziyaretinde bizim en büyük öğretmenimizin görüşlerine büyük bir saygıyla
karşı çıkarak gazetesinin Türkiye'de de yayımlanabilmesi için yetki
istemiştir.

Sizlerden İsmail Bey ile gerekli temaslarda bulunarak görüşlerimizi ve
duygularımızı aktarmanızı...

Saygı, vs.⁴

(BOA, HR_SYS_02770...)

İmparatorluk Büyükelçiliği St. Petersburg, 30 Ocak 1895
Sayın Bakan,

.... Tarih ve.... Sayılı ve Bahçesaray'da yayımlanan Tercüman gazetesinde
Ermeniler hakkında uydurma haberlerle ilgili mektubunuzu aldığımı
saygılarımla bildirmek isterim.

Sivastopol'deki Konsolosumuza ulaşamadığım için İsmail Bey'e İstanbul'a
gerçekleştirdiği son ziyareti ile ilgili olarak İmparatorluk hükümetimizin
görüşlerini iletme fırsatını bulamadım.

Ancak, Skiades Efendi'nin İsmail Bey ile bu konu üzerinde yapmış olduğu
görüşmeyi içeren cevabi raporunun bir kopyası ekte yer almaktadır.

Hüsnü⁵

(BOA, HR_SYS_02770...1-2)

Türkiye'nin Sivastopol Konsolosu
Skiades Efendi'den

Ekselansları Hüsnü Paşa'ya

.... Tarih ve.... Sayılı ve Bahçesaray'da yayımlanan Tercüman gazetesinde
Ermeniler hakkında uydurma haberlerle ilgili mektubunuzu aldığımı
saygılarımla bildirmek isterim.

Bu konu hakkında İsmail Gaspıralı Bey'den görüşlerini/düşüncelerini bir
kez de bana ifade etmesini istedim.

Recebişerif'in 23'ünde bu gazetenin söz konusu sayısının görüşmeden üç
gün sonra çıktığı ve İmparatorluk hükümetinin bu görüşmeden hiçbir
zarar görmediğini saygılarımla bildirmek isterim.

Saygı vs.lerimle...

(BOA, HR_SYS_02770...1-2)

³ (Belge Fransızcadır, çevirisi verilmiştir.)

⁴ (Belge Fransızcadır, çevirisi verilmiştir.)

⁵ (Belgeler Fransızcadır, çevirisi verilmiştir.)

Gaspıralı İsmail Bey 1885'te yeniden İstanbul'a gelmiştir:

"Aprel ayının yarısını İstanbul'da geçirdik. Her türlü sınıf Osmaniler ile görüşebildiğimiz gibi matbuât-ı Osmanî'de nam ve şanlı malum olan bazı hürmetliler ile dahi hayli müzakerelere nail olduğumuz sırada İstanbul'un efkâr-ı umumisinde hayliden haylice tebdilat ve tarik-i cedid müşahede olup taaccübe sebep ve şunun ile beraber memnuniyeti mucip olmuştur." (Akpınar 2015a: 38)

Gaspıralı İsmail Bey, 1899'da hac dönüşünde II. Abdülhamit tarafından kabul edilmiştir (Türkdoğan 2005: 106). Gaspıralı'nın İstanbul'da meslektaşları Ahmet Mithat Efendi, Ebuzziya Tefvik, Şemsettin Sami ile yakın ilişkileri bulunmaktadır (Akpınar 2015a:38). Lazzerini, Gaspıralı İsmail Bey'in dilin sadeleştirilmesi ve basitleştirilmesi ile ortak bir Türk edebi dilinin oluşturulması düşüncesini, İstanbullu aydınlarla sürdürdüğü bu bağın bir sonucu olarak açıklamaktadır (Lazzerini 1973: 220). İsmail Bey, Türkiye'deki birikimden yararlanmakla ve örnek göstermekle beraber Türkiye'de eksik ve yanlış bulduğu hususları eleştirmekten vazgeçmemiştir (Akpınar 2015a: 24).

"İsmail Bey'in II. Abdülhamit veya Osmanlı Hükümeti ile ilişkilerinin ilginç noktaları da vardır. II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'da yayımlanan 11 Eylül 1909 tarihli Yeni Gazete'de İsmail Bey ve gazetesini hakkındaki bir yazıda Tercüman'ın II. Abdülhamit döneminde gizlice okunduğundan, dünyada olup bitenler hakkında bir kaynak halini aldığından söz edildikten sonra '... Tercüman'ın esasını tebdil etmek ve ekabir-i istibdadın amaline göre neşredilmek şartıyla kendisine Saraydan gayet mühim bir meblağ vaat edildiği hâlde o büyük muharrir bu murdar, mülevves, hunalud altınlara nazar-ı hakaretle bakmak kemiyetini izhar etmişti.' şeklinde yazılması üzerine İsmail Bey, 18 Sentayabr (1 Ekim) 1909 tarihli (Sayı 38) Tercüman'da İstanbul Postası adlı yazısında şu açıklamayı yapar: 'O zamanlarda okuduğunuz Tercüman Avrupa'nın gazetecilerine tahsis edilen 300 bin lirayı haram ilan ettiği halde kendine hisse kabul etmediği pek sade hâldir. Açılmayıp kalmış ise daha güzel olurdu. Çünkü şimdi bazı dostlar; 'Vay, para vermişler de almamış, deli imiş!' diyecekler." (Akpınar vd. 2015: 48-49).

Gaspıralı, sadece Rus yönetimi altındaki Müslümanların değil dünya Müslümanlarının toplanıp problemlerini görüşecekleri bir kongre tertibinde bulunmak için 1907 yılında Kahire'ye gitmiştir. Bu kongre ile ilgili Osmanlı Devleti yetkilileriyle görüşmüş, ancak umduğu desteği bulamamıştır (Kırımlı 2002: 50; Akpınar 2015a: 49-50). Bunda Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerini gücendirmek istememesi de etken olmuştur (Tan 2003: 57). Ancak bu konudaki faaliyetleri yakından izlenmiş, Kontinental Otel'deki konuşmasının Arapça metni temin edilmiştir (BOA, Y_PRK_TKM_00_050...). İsmail Bey'in Kahire'de Continental Otel'de yaptığı konuşma, büyük ilgiyle karşılanmıştır. Kongrenin nizamnamesi Türkçe, Arapça, Farsça, İngilizce ve Fransızca basılıp dağıtılmış, yayımlanan ilan, Osmanlı gazeteleri hariç, birçok Müslüman ve gayrimüslim ülkede basılmıştır (Akpınar 2015a: 50). 1907 yılında İskenderiye'den dönüşte İstanbul'a gelen Gaspıralı İsmail Bey, burada da yakından takip edilmiş ve neler yaptığı, kimlerle görüştüğü rapor edilmiştir:

*Mektubi Kalemine Mahsus
Fi 7 Teşrin-i Sani sene 323
Beyoğlu Mutasarrıflığına
Bugün Hıdiviyye Vapuruyla İskenderiye'den gelerek Beyoğlu'nda
Hadyobal? Oteline nazil olmuş olan Rusya'nın Bağçasaray kasabasında*

neşr olunan Türkçe Tercüman gazetesi sahib-i imtiyazı Rusya Devleti tebasından İsmail Bey Gasprenski'nin bed-hâhâne olduğu cihet kendisine sezdirilmeyecek sûrette hafiyeten tarassud ahvaliyle ne ile iştigâl ettiği ve kimlerle görüştiğine ve ahval-i sairesinin bi't-tahkik her yirmi dört saat zarfında Nezâret-i aciziye iş'ârı hususuna himem Battali Başkitâbet-i Celileye yazılandadır. (BOA, ZB_00391...).

Gaspıralı, takip edildiği ve faaliyetlerinin rapor edildiği bu ziyarette kongre ile ilgili Padişaha ayrıntılı bir rapor sunmuş, âdetâ hakkındaki şüpheleri ortadan kaldırmayı amaçlamıştır:

Sâye-i hazret-i hilâfet-penâhilerinde memâlik-i şâhânelerinde bulunan akvâm-ı İslâmiyenin terakkî ve irtifâları temin edilmiş olduğu halde memâlik-i ecnebiyede sâkin iki yüz milyondan mütecâviz bulunan ehl-i İslâmın hâli daha başkadır hele sâir milletler aklen iktisaden ve ictimâen gün be gün terakki ettikleri halde Müslümanlar maa-t-teessüf tedennide bulunuyorlar. Ve mukaddemce istiklâl-i siyâsiyelerini gâib ettikleri gibi şimdi tedricen mevki' ve istiklâl-i iktisâdiye ve ictimâiyelerini elden geçiriyorlar. Bu husûsda bir hayli malûmât ve mütâlaât takdim ettiğim hutbede beyân edilmiştir ki lazım hâlde mürâcaat buyurulur. Bundan böyle memâlik-i şâhâneleri hâricindeki ehl-i İslâmın düşkünlüğü ve inhitâtı bi'l-cümle ehl-i dil ve âşinâ-yı ahvâl olanları tabii mükedder ederek esbâbının keşfi ile çaresine bakılmak fikrine sevk etmiştir. Şöyle ki Rusya'da İran'da Mısır'da ve Hindistan'da ulemâ-yı fuzalâ ve üdebâdan bu mesele ile uğraşanlar hayli çoğalmış ve hatta bazı müessirler vaki' olmuşdur ki bu sayede müessirü'l-İslâm umûmi niyeti vücûd bulmuşdur. Tasavvur olunan Müslümanlar Kongresinin siyâseten hiç ta'likî olmayub mevâdd ve mesâil-i amelîye-i ictimâiye ve iktisâdiyeden bahs edeceği ilerüde ilân edilecek programdan anlaşılacaktır. Acizleri muharrirlerin ihtiyâri bulunmaklığım hasebiyle meselenin üstünü açub meydan-ı mübâhaseye konulması bendelerine terk edilmiştir. Buna binâen bundan üç ay mukaddem neşr etmekte bulunduğum "Tercüman" gazetesinde işi ortaya koyub bu defa Mısırü'l-Kahire'de altı yüz kadar hâzırdan huzûrunda söylediğim hutbede meseleyi şifâhen dahi beyân etdim. Bundan böyle müessir-i İslâmiyye husûsunda konferans ve matbûât vâsıtasıyla umûma ma'lûmât verildi ve Avrupa efkâr-ı umûmisine aksi gelmediği görülüb Mısır Müslümanları tarafından hüsn-i kabûl edildiği muâmeleleri ile müsbet bulundu. Hutbem hitâm bulduğu ile "Kongre" tedârüki için yirmi sekiz adet ibaret muvakkat (komite) tertib edildiği ilan olundu. İşbu komite sair kıt'alardaki komiteler ile bi'l-muhabere lazım gelen resmi ve gayr-i resmi teşebbüsâtda bulunacaktır. Mısır Komitesi erbâbının isimleri müessirü'l-İslâmı mecmû'asında mündericidir. Konferans akşamından sonra bir hayli adam daha komiteye intihâb olunacağı bendelerine haber verildi ise de isimleri şimdilik nâ-ma'lûmdur. Ve ilerüde Mısır gazetelerinde görülecektir. Her ne kadar İskenderiye'de Devletlû Gazi Muhtâr Paşa Hazretlerini husûsi sûrette ziyâret ederek bu işden ma'lûmât virdi ise de zât-ı akdes-i hazret-i hilâfet-penâhileri terakkîyât ve teâli-i İslâmiyenin hâmî-i ekberi bulduklarından mahsûs(i?) Dersââdet'e uğrayub keyfiyeti ve lâzım gelen tafsîlât olursa virmeği vacibeden add etdim. Kongrenin mahall ve vakt-i ictimâ'ına gelince bunlara şimdiden katiyyen karar virilemiyor ise de Mısırlıların Mısır'da vâki' olmasına hevesleri anlaşılıyor. Kongrenin tedârüki tabîî açık açık edilecektir ve ictimâ'ı esnâsında kabulleri sâmiin için açık bulunmakla beraber bi'l-cümle evrâk ve müzâkerâtı ve kararî birkaç lisân üzere neşr edilecektir.

Kulları İsmail Bey
Gasprenski
Muharrir-i Ceride-i
Tercüman⁶

(BOA, Y_PRK_TKM_00050...)

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı'da basın özgürlüğünün getirilmesi ile o zamana kadar yabancı postaneler kanalıyla Türkiye'ye giren Tercüman'ın daha çok yayılması mümkün olmuştur (Kırımlı 2001: 30).

"1908 sonrasında Türkiye'de şekillenmeye başlayan 'İslamcılık', 'Batıcılık', ve 'Türkçülük' gibi farklı fikrî akımların hemen hepsi değişik açılardan Gaspıralı'da kendilerine uygun noktalar bulabiliyorlardı. Bu dönemde Osmanlı aydınlarıyla ilişkileri çok yoğunlaşan Gaspıralı, çeşitli İstanbul dergilerine de makaleler yazmaktaydı. 1908'de kurulan "Türk Derneği"nin kurucu üyelerinden biri oydu. 1911'de kurulan "Türk Yurdu Cemiyeti" ve onun yayın organı olan Türk Yurdu dergisi üzerinde de Gaspıralı'nın büyük etkisi olmuştu." (Kırımlı 2001: 39)

Gaspıralı İsmail Bey, 1911 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeliğine seçilmiş (Akpınar 2015a:58) ve bu sebeple İstanbul'a tekrar gelmiştir (Akçalı 2003: 2-17). 1912'de de Türkiye'de Genç Türkler tarafından kendisine Meclisi Âyan azalığı teklif edilmiş, fakat o, kabul etmemiş, gazeteciliği tercih etmiştir (Kırimer 2014: 60).

Yavuz Akpınar'ın Gaspıralı'nın Jön Türklerle ilişkisi hakkındaki yorumu şöyledir:

"Z.V. Togan'a göre amacı, Türkiye'ye dönüp Osmanlı hizmetine girmek olduğu için Paris'te iken Jön Türklere pek yaklaşmadı; fakat, daha sonraki tavırlarına ve düşüncelerine dikkat edildiğinde "Yeni Osmanlılar"ın etkisi altında kalmış olduğu anlaşılıyor. Acaba onlarla tanıştı da siyasi meselelerden uzak durmak için bunlardan hiç söz etmedi mi?" (Akpınar 2015a: 26).

Sonuç

Gaspıralı İsmail Bey'in gazetesi Tercüman ve matbuatı onun 1914'te ölümünden sonra 10 Şubat 1918'de kapatılana kadar dört yıl daha faaliyetlerini sürdürmüştür. 1917 yılında Rusya'daki gelişmelerle ilgili bir rapor hazırlayan Yusuf Akçura, yaptığı değerlendirmede şunları söylemektedir: "Rusya'da yaşayan Müslümanlar ihtilalin başlangıcından beri gerek Osmanlı Devleti gerekse kendilerinin çıkarlarına genellikle uygun düşündüğümüz şekilde hareket etmişlerdir... Esas büyük noksan ise Müslüman çıkarlarına hizmet etmek üzere, St. Petersburg'da Rusça, Türkçe büyük bir Müslüman gazetesinin daha tesis edilememiş olmasıdır" (Tetik 2020: 141). Hem Türkçe hem Rusça yayımlanan Tercüman gazetesinin ve tüm dünyadaki Müslümanların sorunları için ömür boyu uğraş veren Gaspıralı İsmail Bey'in bu değerlendirmenin dışında tutulmuş olması gerekir. Gaspıralı İsmail Bey, çıkardığı *Tercüman* gazetesinde "Dilde, fikirde, işte birlik" parolasıyla Türk dünyasının tek bir yazı dili etrafında birleşmesini savunuyor ve bu yolda Türk dünyasında yankılanan usûl-i cedit okulları ve matbuatı ile birçok Türk aydınını etkiliyordu (Gökdağ 2015: 179; Gökdağ-Yılmaz 2018: 214).

Osmanlıcılık siyasetinin en etkin döneminde "*Dilde, fikirde, işte birlik*" şiarıyla Türklerin birleşmesi için çabalayan Gaspıralı İsmail Bey, Osmanlı Devleti ile istediği düzeyde bir ilişki kuramamış ve beklediği desteği bulamamış olmasına rağmen kendini

⁶ Belge İ. Türkoğlu tarafından da yayımlanmıştır (Türkoğlu 2003: 68).

Pantürkizme ve II. Abdülhamit'e adadığı eleştirileriyle karşı karşıya kalmıştır (Lazzerini 1973: 223). Ayrıca içeride de Çar Hükümetine yumuşak davranmakla ve muhafazakâr olmakla suçlanmıştır (Akpinar 2015a: 33). Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti ve Gaspıralı İsmail Bey arasındaki ilişki bir tutarlılık arz etmemektedir. Subaylık başvurusunun Rus büyükelçi tarafından engellenmesiyle başlayan tavrı devam etmiş, ilişki, Gaspıralı'nın tüm çabalarına rağmen beklediği seviyeye gelememiştir. Çok yoğun bir okuyucu kitlesine ulaşmışken Tercüman'ın ülkeye sokulmasının yasaklanması ve bu yasağın altı yıl boyunca sürmesi ilginçtir. Bu yasağa sebep olan Gaspıralı İsmail Bey'in yaptığı bir haber ya da yazdığı yazı değildir. Avrupa basınından aktarılan bir haberdir. Bu yasağın ardından Gaspıralı'ya nişan verilip gazetesinin ülkeye girmesine yeniden izin verilmiştir.

Gaspıralı İsmail Bey daha sonra da Avrupa basınından aktardığı Ermenilerle ilgili haberler yüzünden de uyarılmıştır. Ermenilerle ilgili haberlere gösterilen duyarlılık, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da Ermeniler tarafından yürütülen Osmanlı karşıtı propagandayı yakından takip ettiğini ve bununla mücadele ettiğini göstermesi açısından da dikkate değer görünmektedir. Gaspıralı'nın Dünya Müslümanları Kongresi'ni İstanbul'da tertip etmek istemesine rağmen bu isteğinin kabul görmemesi, Kahire'deki faaliyetlerinin uzaktan izlenmesi, basında yer verilmemesi, İstanbul'a geldiğinde takip ettirilmesi de kendisine ve faaliyetlerine şüpheyle yaklaşıldığı izlenimini vermektedir.

KAYNAKÇA

- AKÇALI, P. (2003). "Türk Kimliğinin İki Öncü İsmi: İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp". *İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları (Bildiriler)*. Ankara: Türksoy Yayınları: 2-18.
- AKÇURA, Y. (2015). *Üç Tarz-ı Siyâset*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- AKPINAR, Y. (2015a). *İsmail Gaspıralı, Seçilmiş Eserleri 2: Fikrî Eserleri*. 2. Basım. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- AKPINAR, Y. (2015b). *İsmail Gaspıralı, Seçilmiş Eserleri 3: Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları*. 2. Basım. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- AKPINAR, Y. vd. (2015). *İsmail Gaspıralı, Seçilmiş Eserleri 1: Roman ve Hikâyeleri*. 5. Basım. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- DEVLET, N. (2011). *Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist İsmail Gaspıralı*. İstanbul: Başlık Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. (2000). "Osmanlı Devleti ile Türk Dünyasının Dil ve Kültür İlişkileri". *Türk Dünyası İncelemeler Dergisi*. IV: 11-16.
- GÖKDAĞ, B. A. - Y. YILMAZ (2018). "Gaspıralı'nın Dili". *Yeni Türkiye, Türk Dili Özel Sayısı III*. 101: 214-224.
- GÖKDAĞ, B. A. (2015). "Türk Dünyasında İletişim Dili Meselesi". *Türklerin Dünyası*. İstanbul: Kübak Yayınları: 175-184.
- KIRIMER, C. S. (2014). *Gaspıralı İsmail Bey*. Ankara: TİKA Yayınları.
- KIRIMLI, H. (2002). "Türk Dünyasını Silkeleyen Adam Gaspıralı". *Emel'imiz Kırım, Gaspıralı İsmail Bey Özel Sayısı, IX-X/36-40*: 24-29.

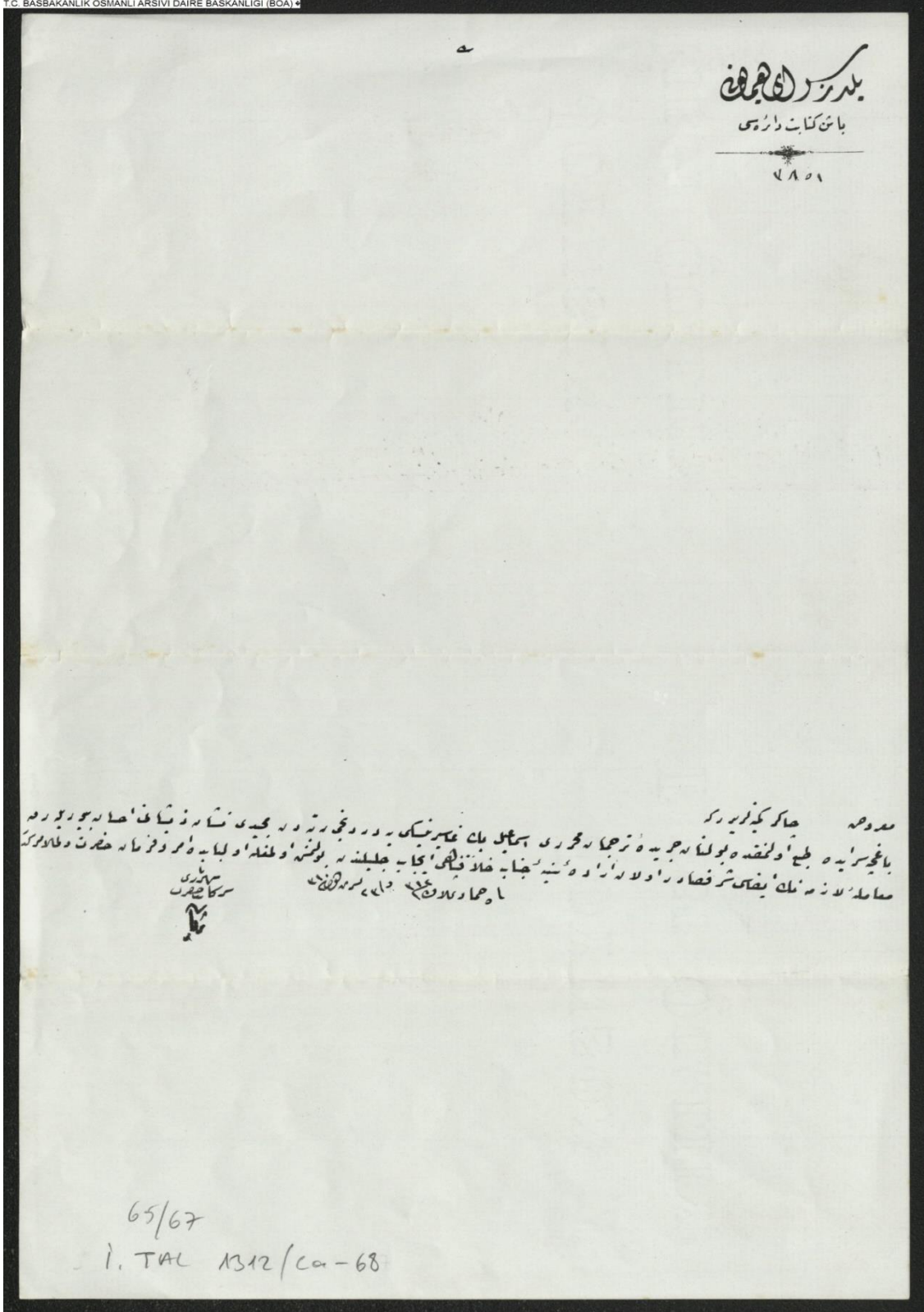
- KIRIMLI, H. (2001). *İsmail Bey Gaspıralı*. Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları.
- LAZZERINI, E. J. (1973). *İsmail Bey Gasprinskii and Muslim Modernism in Russia, 1878-1914*. Washington: Washington University Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- MURADOV, N. (2015). "Tercüman Gazetesinde Ermeni Meselesi-1"; "Tercüman Gazetesinde Ermeni Meselesi-2", "Ermeni Meselesiyle İlgili Tercüman Gazetesinden Alınmış Ek Metinler". "Gaspıralı İsmail Bey'in Ermeni Meselesiyle İlgili Tercüman'daki Yazılarından Örnekler". *Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şölenleri 1. İsmail Bey Gaspıralı*. Bursa: Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi.
- ÖZ, M. (2008). "Tarih Perspektifinden Türk Kimliği Üzerine Bazı Düşünceler". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*. 8: 219-226.
- ÖZ, M. (2013). "Türk Milliyetçiliği Tarihinde Türk Ocakları". *Yeni Türkiye. Türk Dünyası Özel Sayısı*, 53: 861-870.
- ÖZCAN, Ö. (2011). "Türk Yurdu'nda Turancılık ve Türk Dünyası". *Türk Yurdu*, Yıl 100. 282: 22-29.
- TAN, N. (2002). "Doğumunun 150. Yılında Gaspıralı İsmail Bey". *Emel'imiz Kırım, Gaspıralı İsmail Bey Özel Sayısı*, IX-X/36-40: 56-58.
- TETİK, A. (2020). *Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*. C. II: 1917. 2. Basım. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- TÜRKDOĞAN, O. (2005). *Kemalist Sistem ve Sosyolojik Yapısı*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- TÜRKOĞLU, İ. (2003). "Osmanlı Devleti'nin Gaspıralı'nın Faaliyetlerine Bakışı". *İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları*. Ankara: Türksoy Yayınları: 61-70.

Arşiv Belgeleri

- BOA, İ_TAL_00065_00067_001_001.
- BOA, DH_MKT_00319_00074_003_001.
- BOA, HR_SYS_02770_00070_001_002.
- BOA, DH_MKT_00319_00074_002_001.
- BOA, DH_MKT_00319_00074_003_001.
- BOA, HR_SYS_02770_00070_001_001.
- BOA, HR_SYS_02770_00070_001_002.
- BOA, HR_SYS_02770_00070_003_001; BOA HR_SYS_02770_00070_003_002.
- BOA, Y_PRK_TKM_00_050_00045_002_001-12.
- BOA, ZB_00391_00057_001_001.
- BOA, Y_PRK_TKM_00050_00045_001_002.

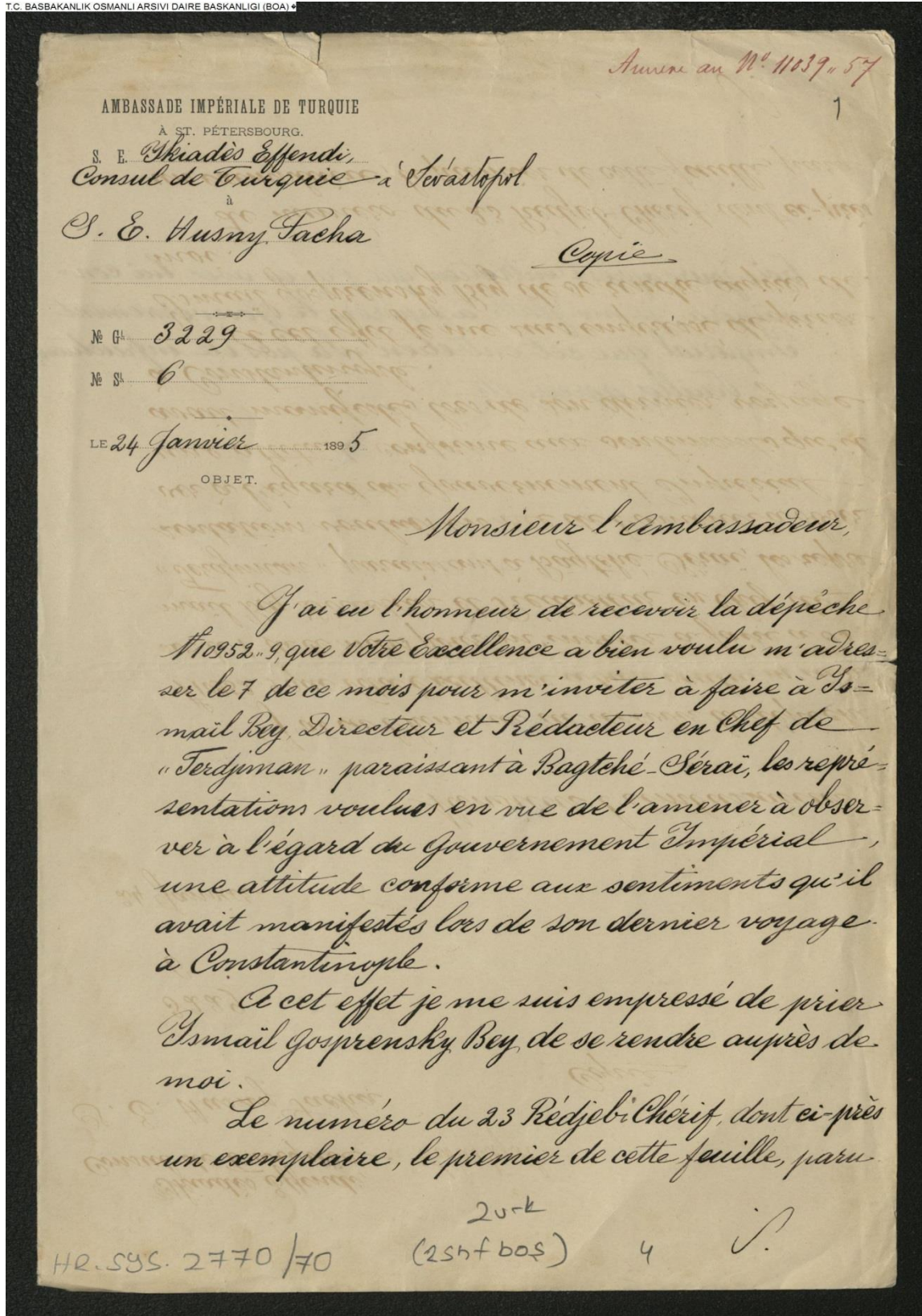
EKLER

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

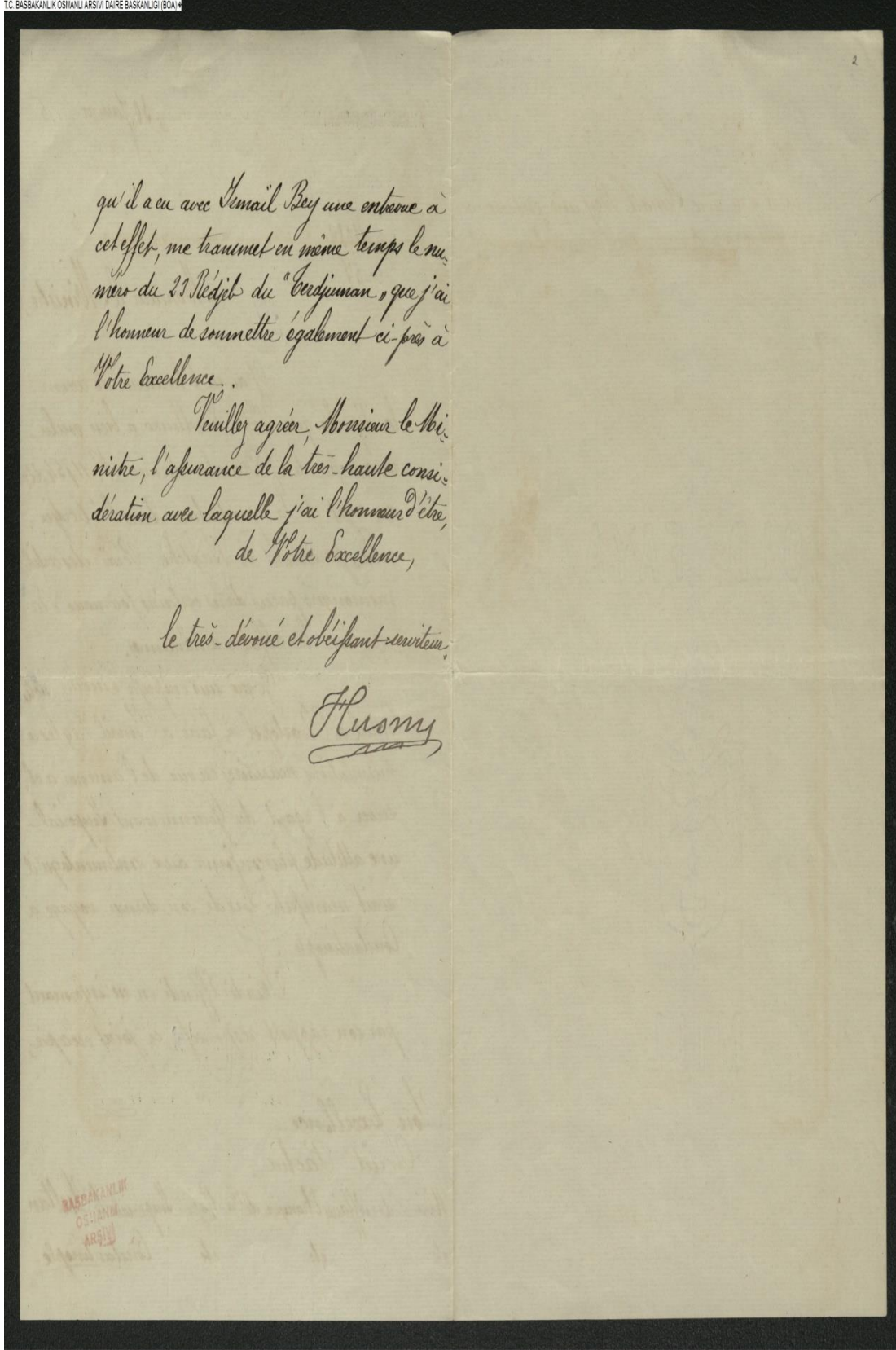

İ.TAL.00065.00067.001

HR.SYS.02770.00070.004

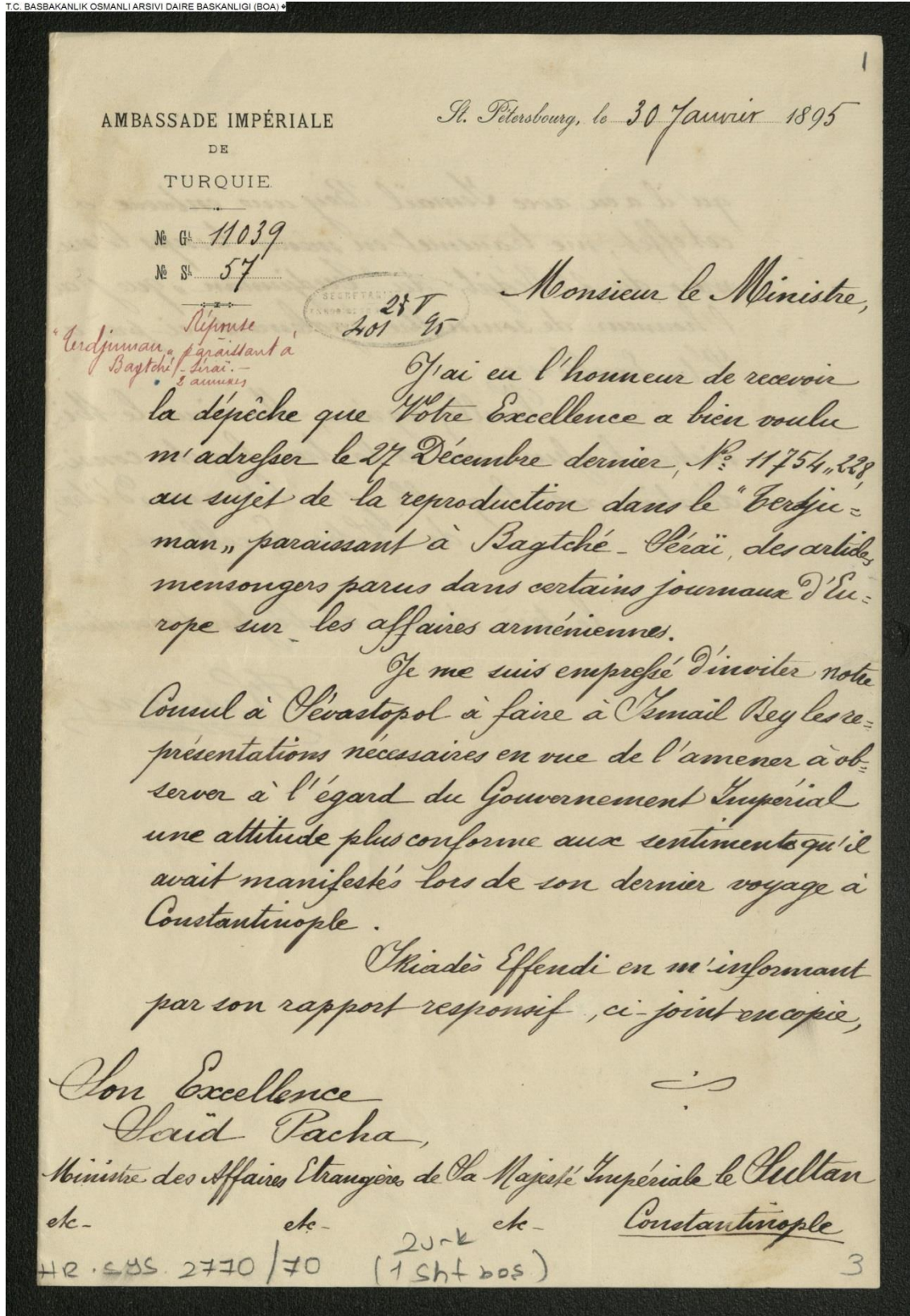

qu'il a eu avec Ismail Bey une entente à
cet effet, me transmit en même temps le nu-
mero du 21 Récit du "Cerdjuman", que j'ai
l'honneur de soumettre également ci-joint à
Votre Excellence.

Veuillez agréer, Monsieur le Mini-
stre, l'assurance de la très-haute consi-
dération avec laquelle j'ai l'honneur d'être,
de Votre Excellence,

Le très-dévoué et obéissant serviteur,

Husni

HR.SYS.02770.00070.003

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

زخیده قطعه شماره ۱ - موزه تاریخ و جغرافیه - موزه مردم‌شناسی - موزه تاریخ و جغرافیه

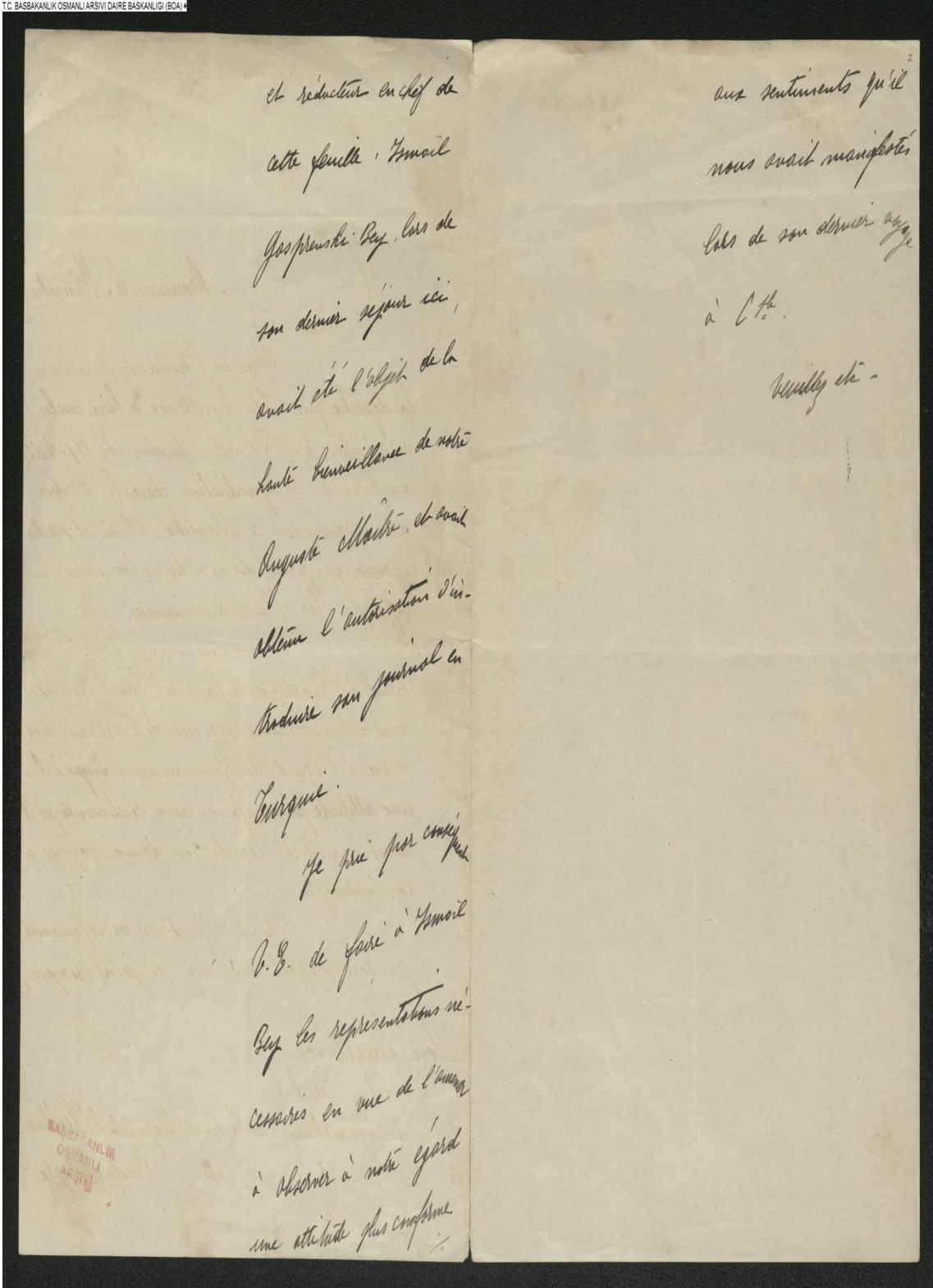
دولت اعلیٰ حضرت

باغچه ساریده حقیقانه ترجمه معونه ملک، ماریانلاری تاجیکو نوشته اینسیده رازر بله
 سوزر کونیدی بیانیله اولی ایجابی معارف نفه به جلیله نده انامه لایر لایر لایر تاریخ و جغرافیه
 نوردلو تذکره ده اشقا و تذکره غزته نوشته تیار - اوشن اوزینه باخولله مطبعه عامه اهنسیر
 صدیرتینده و بریلایه نذره ده نذکره غزته صدیر و رشیدی اسمعی غایب لنگه بک کجیده ریساته
 صدرک نظمیانه سبیه نظم بچورلرین وقته نکه ساله خود شاهانه ره خولنه سارده اتمالی
 ایندی جمله جمله در و یا غزته لریک ارسید حلقه کی ز نایامه ارجوضه کارانه غزته ننه نقه درج
 ایتمک کجی برسدک غیر ضیده بولمغین اکلا سبیب بنا و عید کدونه پندجوغ خاربه نیسی واسطینه
 اقطه نامه سناسیه ابر ایندی لیس لودی افال اولدنیغ ایضه تقاضا ننه لهر عید زور بولدی و کار بولویور

HR.SYS. 2770 / 70

2

HR.SYS.02770.00070.002

et rédacteur en chef de
cette feuille, Ysmail
Gaspérovi Bey, lors de
son dernier séjour ici,
avait été l'objet de la
haute bienveillance de notre
Auguste Maître, et avait
obtenu l'autorisation d'in-
troduire son journal en
Turquie.

Je prie pour que
V. E. de faire à Ysmail
Bey les représentations né-
cessaires en vue de l'usage
à observer à notre égard
une attitude plus conforme

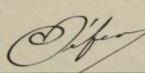
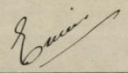
aux sentiments qu'il
nous avait manifestés
lors de son dernier voyage
à C. H.

Widdly etc -

BAŞBAKANLIK
OSMANLI
ARŞİVİ

HR.SYS.02770.00070.001

SUBLIME PORTE
MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES.

Le Secrétaire Général	Le Chef de Bureau	Le Rédacteur
		

S. E. Said Paşa

a
Husrev Paşa
St. Pétersbourg.

N. G. 11754
N. S. 228
le 27 X 1894

Objet

"Terdjiman"

Lule ricin 397

1

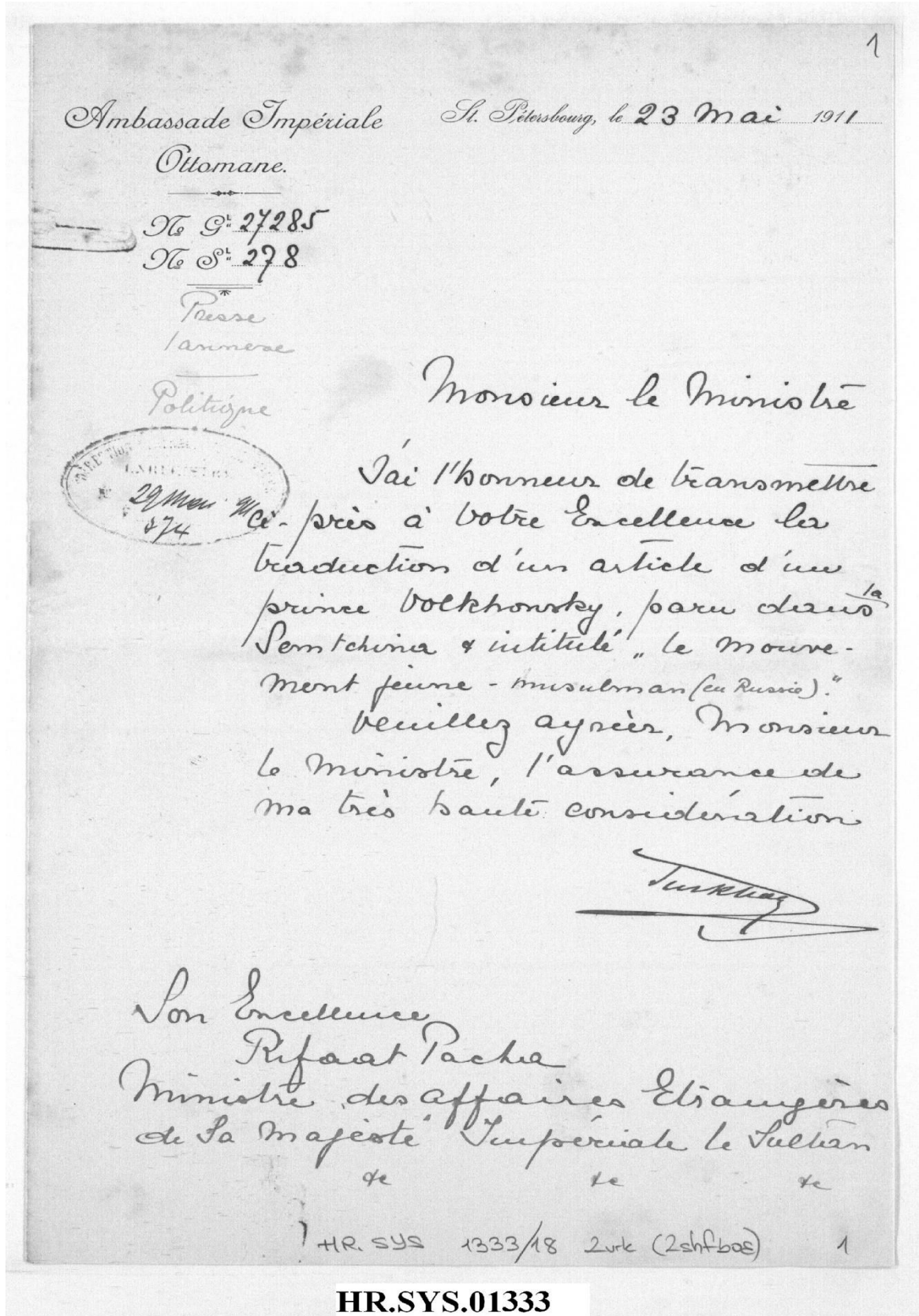
Dans son numéro
du 26 ^{şevval ul evvel} ~~şevval ul evvel~~
le "Terdjiman" paraissant
à Baghke - Terai a reproduit
les ~~articles~~ articles mensongers
parus dans certains journaux
d'Europe sur les affaires
arméniennes.

Cela nous a d'autant
plus étonnés que le directeur

7

HR-SYS. 2770/70 20-k

HR.SYS.02770.00070.001

۵۰
۲۵۴

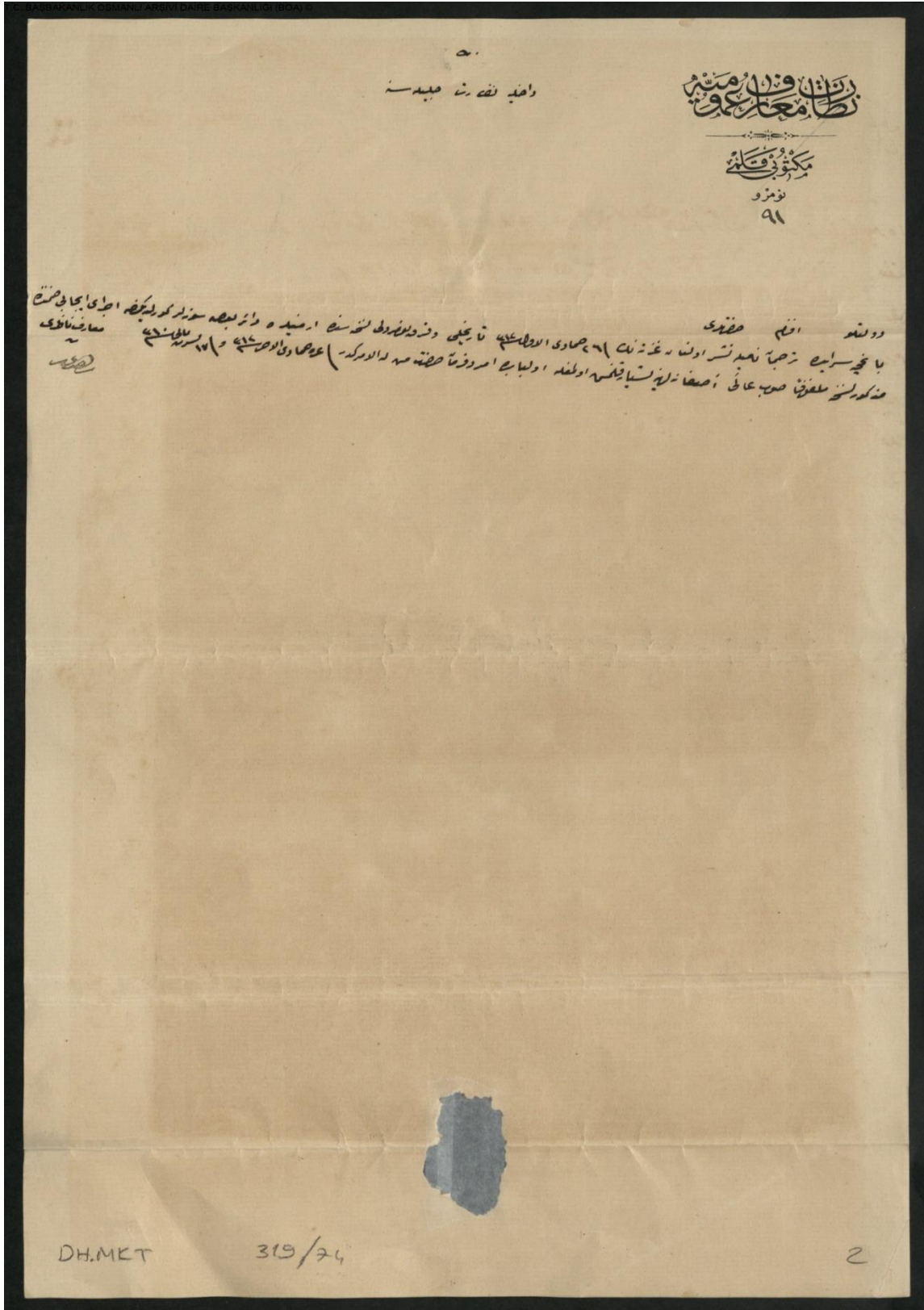
باغچه سریده جیقان بزجان - غزته سنک ۶۶ دی اولوشیخ تاریخلوسون سنک کوندرلیدنه دیر سعاری نظارت جدیدندن بیعون
۱۷ سریدی شیخ تاریخلوسون سنک بر نوردولون نکره حواله بولمده مطالعکندر عجزانیم اولدی مذکور غزته مدبر و سر مری اسماول غاسپیرلی
بک کیده در سعادت کدرک توطیقات سیدیه نظر بولمده و غزته سنک حمله یار سا همبر دهورل ساعده اشخاص ایتسکنده
بعضه اوروا غزته بزبان ارمیده حقه کی ارجیض غزته سنک نقل و درج ایلک کن برسلک غیر حقه بولمیشی اهل اسکنه من دیر بولمیشی
ترسبورغ سعادت سیدیه و سالتیه اخطارات مناسبه ایتدی بولمیشی لزومک خارج نظارت جدیدنه اشعاری دایت ایتدی حقیق
نظامینا اشعاری بولمده و سبجه غزته نکره نفا تقدیم و اعاده قلمند اروزقان حقه مدرا لور کده -
سوری دولت اعضاسدن
رطبیلان اجند مدری
سالت

سالم
سالت

DH.MKT 319/74 3

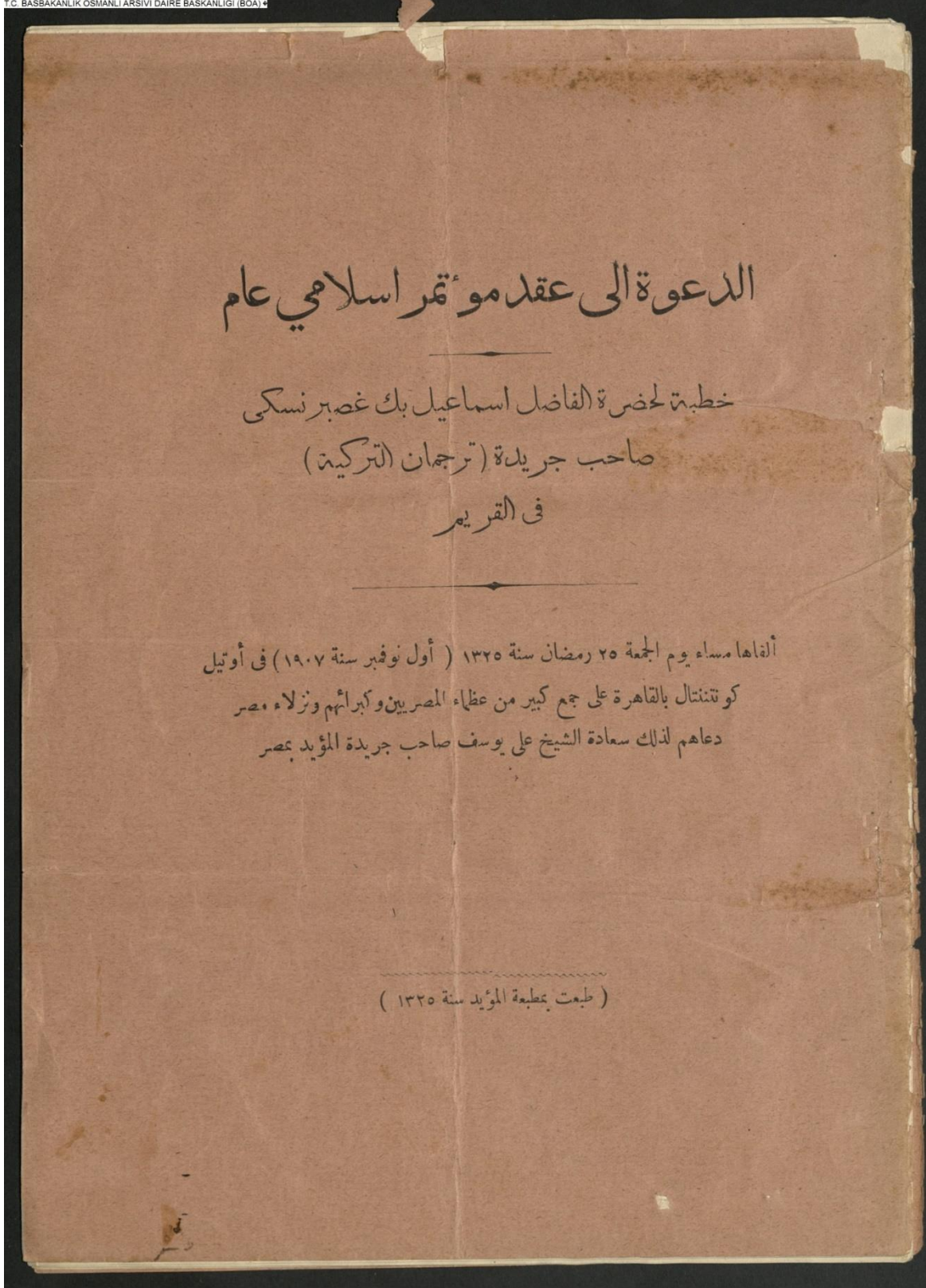
DH.MKT.00319.00074.003

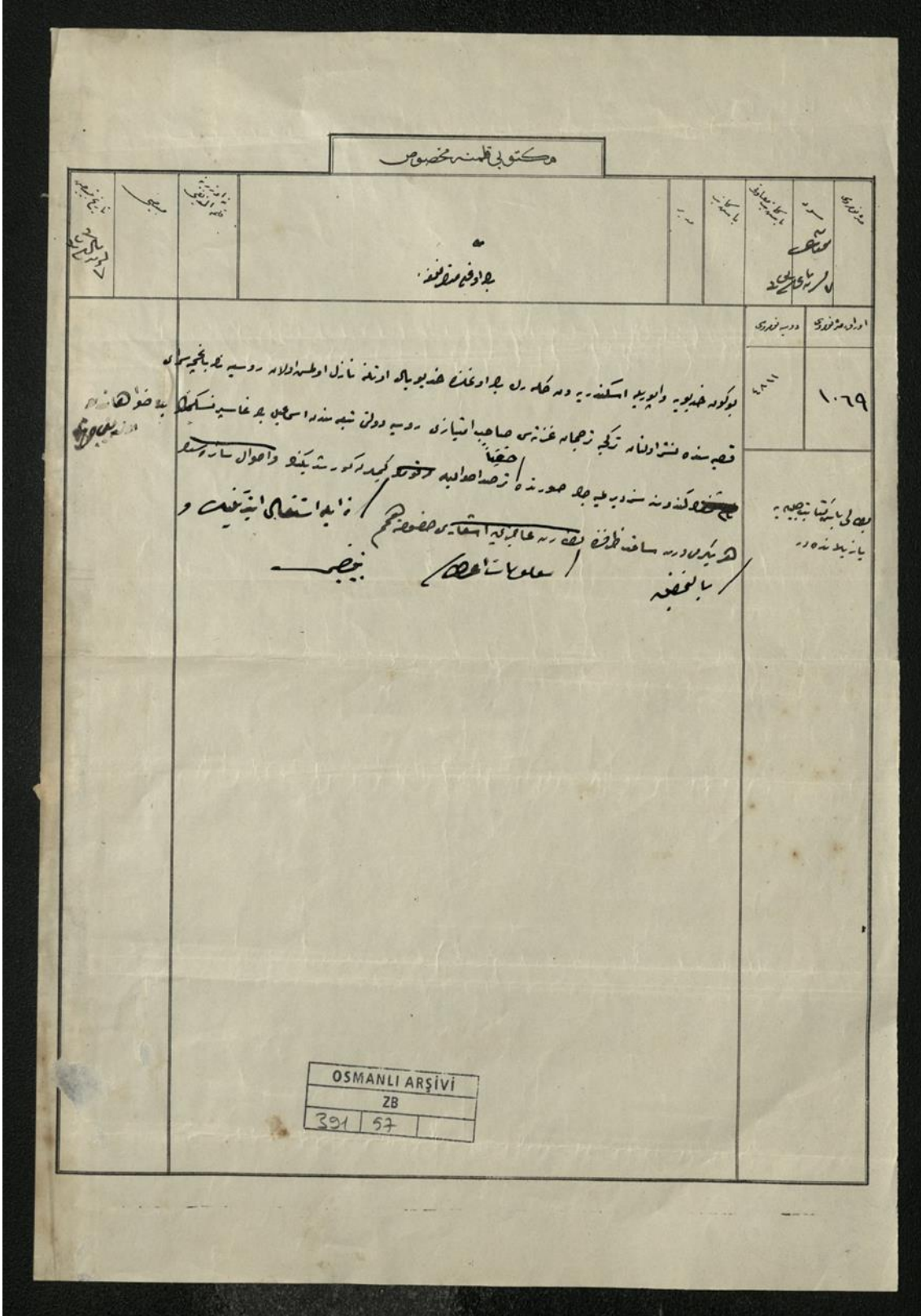

DH.MKT.00319.00074.002

Y.PRK.TKM.00050.00045.002

ZB.00391.00057.001

